

МАКАРЕНКО О.Є.

*(Українська Академія банківської справи
Національного банку України)*

ОСОБЛИВОСТІ ПРОЦЕСУ НОМІНАЦІЇ В АНГЛІЙСЬКІЙ ТА УКРАЇНСЬКІЙ МОВАХ (НА МАТЕРІАЛІ РИБАЛЬСЬКОЇ ЛЕКСИКИ)

У статті розглядається рибальська лексика в англійській та українській мовах. Особливу цікавість представляє специфіка процесу номінації в зазначених мовах. Проведений у напрямку від зовнішньої мовної форми до внутрішнього змісту аналіз інтегративної взаємодії лінгвістичних і екстралінгвістичних факторів у семантичній структурі рибальської лексики дозволив виявити універсальні та специфічні риси концептуального простору лексики рибальства у зіставлюваних мовах.

Ключові слова: номінація, рибальська лексика, концептуальний простір, мотиваційна ознака.

Макаренко Е.Е. Особенности процесса номинации в английском и украинском языках (на материале рыбацкой лексики). В статье рассматривается рыбацкая лексика в английском и украинском языках. Особый интерес представляет специфика процесса номинации в указанных языках. Проведенный в направлении от внешней языковой формы к внутреннему содержанию анализ интегративного взаимодействия лингвистических и экстралингвистических факторов в семантической структуре рыбацкой лексики позволил выявить универсальные и специфические черты концептуального пространства лексики рыбаков в сопоставляемых языках.

Ключевые слова: номинация, рыбацкая лексика, концептуальное пространство, мотивационный признак.

Makarenko O.Y. The peculiarities of the nomination process in English and Ukrainian languages (on the material of fishing vocabulary). In this article English and Ukrainian fishing vocabulary was analyzed in respect to its cognitive potential. Of particular interest is the specificity of the nomination process in the languages compared. The results of the analysis gave the possibility of finding the universal and specific features of the conceptual space of the fishing vocabulary in the languages compared.

Key words: nomination, fishing vocabulary, conceptual space, motivation feature.

Процес найменування в будь-якій мові передбачає вибір з безлічі ознак однієї, за якою можна пізнати об'єкт номінації і яка, на думку номінатора, найкраще відображає властиві йому особливості. Унікальність відображення світу в мові зумовлюється декількома факторами. По-перше, це особливості національного складу мислення. По-друге, на вербальну діяльність впливають

відмінності природного середовища й матеріальної культури. У цьому аспекті рибальська лексика є вдалим матеріалом для дослідження. Оскільки в спектрі слів, що потрапили до лексику рибалок, є як універсальні концепти, так і національно-специфічна лексика, аналізуючи її ми маємо можливість дослідити те, що формує національну мовну картину світу. Це й особливості національного світосприйняття, різноманітне й неповторне бачення світу, і знання етносу про світ, зокрема й помилкові, й об'єктивне оточення, середовище існування, і механізм відображення об'єктивної реальності в людській свідомості та ін.

Визначаючи мовну картину світу, ми дійшли висновку, що лексичний склад мови є не тільки словником цієї мови, але існуючим в колективній мовній свідомості народу словниковим втіленням моделі світу.

На думку О.О.Корнілова, функція мовної картини світу – це фіксування в мовній свідомості національного способу бачення світу й передавання його від покоління до покоління [2003; 107], тому ми спробуємо віднайти, як саме цей світ відображений у рибальській лексиці вищезазначених мов. Термінологія рибалок є багатим матеріалом, оскільки, з одного боку, вона є частиною концептуальної картини світу, з іншого, – дає можливість дослідити мотиваційний зв'язок між позначуваним і позначувальним.

Об'єкт аналізу складають структурно-семантичні та мотиваційні характеристики концептуальних парадигм рибальської лексики.

Предметом дослідження в запропонованій роботі виступає лексика англійських та українських рибалок.

У поле безпосередніх відчуттів етносу потрапляло насамперед природне середовище етносу, а далі, в ході історичного розвитку і самоідентифікації, – матеріальне рукотворне середовище. З одного боку, побут рибалок і, особливо, назви риб як представників світу тварин є такою сферою реального світу, з якою людина зустрічалась у повсякденному житті й яка в першу чергу ставала об'єктом номінації з боку мовної свідомості. Рибальський промисел є одним з найдавніших видів господарської діяльності людини. Серед інших промислів рибальство виділяється відносною стабільністю, тому що сам процес, основні знаряддя ловлі риби не зазнавали корінних змін протягом віків.

Мотивація рибальської лексики була найрізноманітнішою. Звички, характерні дії, зовнішність завжди були факторами, що приваблюють. При цьому слід зазначити, що традиційні назви звичайно мають мало спільного з науковою номенклатурою, що може базуватись на міркуваннях, схованих від очей непрофесіонала. Тому основна **мета** даної статті полягає у визначенні особливостей процесу номінації об'єктів з оточення рибалки в англійській та українській мовах.

Досягнення поставленої мети вимагає розв'язання наступних конкретних **завдань**:

- розглянути семантичні особливості та мотиваційну основу рибальської лексики в англійській та українській мовах;
- проаналізувати структурні характеристики номінацій рибальських реалій у зазначених мовах;

- зіставити структурні, семантичні та мотиваційні ознаки риболовецької термінології у неспоріднених мовах.

Для того, щоб окреслити концептуальний простір рибальської термінології, шляхом суцільної вибірки нами було знайдено та розглянуто 439 англійських номінацій та 460 українських номінацій. Кількісні дані по кожній з досліджуваних груп можна побачити в таблиці 1:

Таблиця 1.

Мова	Назви риб	Назви рибальського знаряддя та дій, пов'язаних з ловлею	Назви природних реалій, пов'язаних з риболовлю
англійська	302	111	26
українська	260	174	26

Поряд із літературними лексемами на позначення риб у роботі досліджуються й діалектні. Частина з них становить синоніми до літературних, інші позначають ті риби чи знаряддя, які за своєю важливістю є другорядними, а іноді є лише в регіональними.

Структурні особливості й закономірності побудови назв нерозривно пов'язані з мотивацією їх виникнення.

Серед назв англійської мови переважають складні номінації – 75,6% від усіх назв, тоді як в українській мові кількість складних назв невелика і складає всього 31%.

Пояснити це можна, звичайно, розбіжністю щодо способу словотвору, а також тим, що для англійської рибальської лексики характерне додавання уточнюючого слова для утворення нової назви (за новою чи тією ж самою мотиваційною ознакою) до вже існуючої. З'ясування цієї особливості термінології рибалок в англійській мові дозволило виявити таку закономірність: прості і складні назви як структурно різні явища формуються на основі гіпо-гіперонімічних відносин у низці назв одного певного виду. При цьому гіперонім представлений простою номінацією, а гіпонім – складною. Ми бачимо, що існує якась загальна назва виду (гіперонім), проста за своєю структурою, мотивована за певною ознакою, але мотивація для „неспеціаліста” у більш пізніші часи могла бути і неясною. Але це слово згодом брало участь у створенні більш конкретних назв підвидів, народних назв, різновидів або навіть інших видів, складних за своєю структурою. Це можна дослідити на прикладі назви *trout* “форель”, де лексема *trout* як гіперонім брала участь у створенні таких гіпонімів, як *gray trout* (сірий колір), *green trout* (зелений), *rainbowtrout* (райдужний), *white trout* (білий), *yellowfin trout* (жовтий колір плавців), *yellow mouth trout* (жовтий колір рота), *speckled trout* (плями на тілі), *summer trout* (асоціація з літом), *winter trout* (асоціація з зимою). Проте у гіпо-гіперонімічних відносинах серед назв одного виду риби існує один виняток. Іноді назва-гіперонім стає універсальною щодо мотиваційної ознаки і бере участь у створенні слів-гіпонімів інших видів риб. Наприклад, назва *trout* “форель” є складовою частиною гіпоніму іншого виду риби – *seatrout* (“океанічний оселедець”). А ця номінація, в свою чергу, є гіперонімом по

відношенню до таких різновидів цієї риби, як *silver seatrout* (сріблястий колір), *white seatrout* (білий), *spotted seatrout* (плямистий). Іноді назва-гіперонім бере участь у номінації рибальського знаряддя, яке насправді використовується не тільки для ловлі цього виду риб. Так, назва *bass* “морський окунь” є гіперонімом у гіпо-гіперонімічних парах *bass boat* (спеціальний човен із скловолокна або алюмінію, устаткований різним обладнанням, призначення якого ловити в прісній воді), *bass bug* (наживка, яку використовують під час вудіння на муху і яку плетуть з тваринного хутра для імітації комах, жаб, мишей), *bass tag* (принада для ловлі окуня). Звичайно, це можна пояснити популярністю самої риби та її ловлі. Таким чином, гіпо-гіперонімічні відносини є характерними в структурі рибальської лексики англійської мови, але нетиповими для української.

Аналіз семантичних характеристик рибальської лексики дав можливість виявити спільні мотиваційні ознаки в обох зіставлюваних мовах. На основі даних аналізу англійської та української рибальської лексики ми пропонуємо таку ономасіологічну класифікацію її мотиваційних ознак:

I. Зовнішньорозпізнавальні.

1. Колір усього номінанта або його частин.
2. Розмір номінанта.
3. Видавані номінантом звуки.
4. Відмітно-специфічні ознаки номінанта.
5. Поведінка номінанта, зв'язок з певними діями.
6. Подібність номінанта до об'єктів навколишнього середовища:
 - а) неживих предметів;
 - б) тварин;
 - в) людини.

II. Локативні:

1. Географічне місце розташування.
2. Середовище існування.

III. Темпоральні (асоціація з порою року).

IV. Інші.

1. Перетворення первинної назви (зокрема, демінутиви, скорочення).
2. Легенди, забобони і неправильні переконання.

1. Серед кольорів, присутніх в назвах риб в обох мовах є такі: багряний, білий, блідий, жовтий, зелений, золотавий, кам'яний, колір манго, коричневий, коричнево-жовтий, кривавий, мурий, пістрявий, полуничний, райдужний, різнокольоровий, рожевий, рубіновий, рудий, світлий, синій (блакитний), сірий, сніжно-білий, сріблястий, темний, тьмянний, червоний, чорний, шоколадний, яскравий.

Можна навести такі приклади, як *blackback*, *чорнуха* (чорний колір); *blue*, *синець* (синій); *brown shark* (коричневий); *dory*, *золотий карась* (золотавий); *green seabass* (зелений); *red drum*, *червонопірка* (червоний); *white bass*, *білизна* (білий); *yellowfin*, *жовтий карась* (жовтий). Для англійських назв, у яких відображений колір, на відміну від українських, характерною рисою є референційна співвіднесеність номінації. У таких випадках замість

загальноприйнятої назви кольору номінатор обирає якийсь об'єкт з свого оточення, що має характерний колір, тобто опосередковує називання. Наприклад, колір янтарю (*amberjack*), колір крові (*bloodmouth*), колір шоколаду (*chocolate grouper*), колір манго (*mango snapper*), колір снігу (*snowy grouper*).

2. Розмір номінанта.

Якщо англійські номінації, в яких відображений колір, мали більшу від українських назв кількість різноманітних ознак, в цій групі українські назви є більш численними. В англійських назвах відображені такі ознаки риб (від більшої до меншої), як гігантська (*giant seabass*), подібна до монстра (*monster*), велика (*big red*), більша (*greater pipefish*), маленька (*minnow*). В українській мові риба великого розміру має назву *газда* - "хазяїн"; середнього розміру – *середняк*; маленького розміру – *глистик*, *листочок*, *шелупонь*, *щупак*.

Серед назв рибальського знаряддя ми маємо номінації гачків, які риба ковтає цілком (*заглотушка*, *проглотушка*).

3. Видавані номінантом звуки:

Кількість номінацій, утворених за цією мотиваційною ознакою, не є чисельною. Ми можемо вважати це підтвердженням думки про те, що в свідомості людини риби та інші морські тварини є прототипом мовчання. Серед риб згадуються такі, що квакають (*croaker*), хрюкають (*grunion*), тріщать (*snapper*), ляскають (*ляц*), пищать (*сікавка*).

Що стосується знаряддя, в обох мовах в назвах відображене головне його призначення – привертати увагу риби – *buzzbait*, *popper*, *rattlebait*; *клок*, *квок*.

4. Відмітно-специфічні ознаки номінанта:

Дана група є найзначнішою за кількістю та різноманітністю номінацій. Ця мотивація містить в собі такі елементи, як форма і розмір усього тіла (*flounder*, *горбач*) та його частин – плавців (*bass*); риля (*billfish*, *носар*); голови (*hardhead*, *лобань*); рота (*all-mouth*, *підуст*); очей (*walleye*, *окунь*); особливості луски (*голий корон*); здатність змінювати форму тіла, роздуватись (*blowfish*), наявність вусів (*barbell*, *вусань*) та ін.

Під час утворення іхтіологічних назв у слов'янських мовах смакові властивості майже ніколи не враховувалися. Це пояснюється незначним розрізненням смакових відтінків у всіх їстівних риб. Є назви лише для однієї риби, зумовлені цією ознакою (гіркуватим смаком м'яса риби), при чому в обох мовах (*bitterling*, *гірчак*).

Щодо назв рибальського знаряддя в цій групі мотиваційних ознак вони вживаються такі, як матеріал, з якого приладдя виготовлене (*cork line*, *гумка*, *поролон*), його особливе призначення (*bass bugs*, *коропова донка*), якість та кількість знаряддя (*blank-through handles*, *блешня*), його міць (*breaking strain*, *тест*), наявність або відсутність якихось аксесуарів (*blank*, *поплавчанка*), якості наживки та принади (*bucktail*, *сам би їв*), особливості техніки ловлі (*dead drift*, *ловля на сплеск*) та ін.

І, нарешті, мотиваційні ознаки природних реалій, пов'язаних з ловлею, включають якості води (*brackish*), водоймища (*feeder creek*), льоду (*голощак*), наявність риби (*hot spot*), характерне місце у водоймі (*бистря*) та ін.

5. Поведінка номінанта, зв'язок з певними діями:

У даній групі переважають назви рибальського знаряддя. У назвах риб відображені такі дії, як звичка вистрибувати з води (*darter, cug*), дії, пов'язані з харчуванням (*oyster cracker, жерех*), або звичка завдавати неспокою рибалці, несподівано з'являючись та зникаючи (*баламут*).

Щодо рибальського знаряддя слід згадати такі номінації. Техніка витягування *walk-the-dog* полягає в тому, що наживку кидають над поверхнею назад-вперед, подібно вигулюванню собаки. Аналогічна українська назва - *ловля впроводку*. Тягарець, який ковзає по волосіні і тоне, називається *sinker, ковзний тягарець*. Назва блешні *воблер* є транслітерацією англійської назви *wobbler* ("коливатися"), але є і український варіант - *коливальна блешня*. Запозиченій назві *спінінг* (*spinner* – від дієслова *spin* - обертатися) є також український еквівалент – *закидушка*.

6. Подібність номінанта до об'єктів навколишнього середовища:

А. Подібність до неживих предметів:

У даній групі зовнішність риби порівнюється з голкою (*pinfish, ігла*), килимком для ніг (*doormat*), віконним склом (*windowpane*), серпом або шаблею (*шабля, чехоня*), шилом (*швайка*). Маленька за розміром щука називається *карандаш*, окунь – *пістон*, судак або лящ – *пістолет*. Крупний судак має метафоричну назву *утюг*. Приладдя також викликали у рибалок різні асоціації. У назві *bird's nest* кубло з волосіні порівнюється з пташиним гніздом. В українській мові цікаві назви мають частини гачка: *вушко* – це кільце, за яке прив'язується гачок; *жало* – вістря гачка, *лоб, потилиця* – загин гачка; *лопатка, шляпка* – розплескана верхня частина гачка, за яку він прив'язується.

Б. Подібність до тварин:

Особливості форми та забарвлення тіла всієї риби, а також таких частин, як голова, плавці, нарости викликали різні порівняння. В назвах цієї групи метафоризовані такі назви тварин, як жаба (*blow toad, жаба*), півень (*cock, півень*), тигр (*tiger shark, риб-тигр*), кіт (*catfish*), собака (*water dog*), свиня (*pigfish, hogfish*), корова (*корова*), цап (*козел, язь*) у назвах риб; муха (*fly, муха* – штучна спокуса), змія (*snake* – гумовий черв'як), борсук (*badger* – перо характерного забарвлення), півень (*кочет* - уключина, що є опорою для весла) у назвах знаряддя та дій, пов'язаних з ловлею.

В. Подібність до людини:

Порівняння з людиною може бути викликане зовнішністю риби (*monkfish* – забарвлення голови нагадує одяг ченців, *матросик* – риба має чорні поперечні смуги, *салабон* – риба не досягає великих розмірів, *таксіст* – риба на голові має нарост, який нагадує кашкет таксиста), її поведінкою (*pilot whales* – риба іноді масово скупчується на міліні, *буц* – оселедець, який прибуває весною з моря).

II. Локативні:

1. Географічне місце розташування:

Дещо більша кількість англійських назв викликана ширшою географією дослідницького матеріалу. В основі іхтіонімацій маємо такі географічні об'єкти, як Америка (*american shad*), Атлантика (*atlantic bonito*), Європа (*European toothcarp*), Куба (*Cuban snapper*). В українських назвах риб

згадується Азов (*азовський пузанок*), Дон (*йорж донський*), Дніпро (*дніпровка*), Карпати (*карпатська мінога*), Україна (*український карась*), Японія (*японьчик*) та інші.

2. Середовище існування:

Під середовищем існування слід розуміти як тип водойми (є номінації риби, що мешкає у гірських струмках та озерах - *brook trout*, *озерний лосось*; каналах – *channel bass*; протоках - *gulf toadfish*; прісній (*freshwater drum*) та солоній (*saltwater pike*) воді; болотах – *болотяник*), так і місце у водоймі (є риба, що полюбляє каміння - *rock bass*, *камінчак*; пісок - *sand flounder*, *пискун*).

III. Темпоральні (асоціація з порою року):

В англійських назвах риб згадуються лише зима (*winter trout*) та літо (*summer flounder*). В українській мові назви, утворені за допомогою темпоральних мотиваційних ознак, представляють за більшістю одну рибу – *ляща*. Це ще раз підтверджує популярність цієї риби та особливе ставлення до неї. Рибалки давали лящам різноманітні назви, запозичені від релігійних свят, з якими збігається період нересту (*микольник*, *юровик*), від дерев, які цвітуть в цей час (*вербак*, *дубовик*, *терновик*), або інших риб, що метають ікру одночасно з ними (*таранник*). Є назви ляща, не пов'язані з нерестом. Наприклад, *крижанка* – риба ловиться у великій кількості ранньої весни, коли на поверхні води ще плавають крижини.

IV. Інші:

1. Перетворення первинної назви (зокрема, демінутиви, скорочення):

У даній групі ми маємо типові для обох мов демінутиви (*brookie* – від *brook trout*, *щученя*), а також скорочення (*gar* – від *garfish*). Особливої уваги потребують слова, змінені народною етимологією. Це тенденція модифікувати лексему, незвичайну за формою або своєрідну, асоціюючи її зі знайомим словом. Так, *amberjack* (*amber* - бурштин) було “виправлене” на *jack hammer* (*hammer* - молоток); номінація *mushellunge* після серії змін отримала форму *long mask*; *чехотка* є результатом зміни назви *чехоня*. В українській мові є скорочення назв рибальського знаряддя (*безінерційка* – безінерційна котушка).

2. Легенди, забобони і неправильні переконання:

Ця група мотиваційних ознак не є чисельною. Назва *remora* – “*sucking fish*” – має таку легенду: рибалки вважали, ніби риба затримує кораблі, до яких прикріплюється. Номінація *монастирка* позначає популярну принаду, рецепт якої начебто винайшли монахи з якогось київського монастиря. А наживка *окупант* (колорадський жук) отримала свою назву від того, що поширення цієї комахи в колишньому Радянському Союзі люди вважали наслідком спланованої акції США.

Висновки. Проведений концептуальний аналіз на матеріалі англійської та української рибальської лексики показав, що в її основі в обох мовах лежать думки номінатора щодо найбільш істотних якостей і властивостей об'єкта. Ці мотиваційні ознаки номінатор одержує на основі почуттєвого сприйняття риби як об'єкта навколишнього світу. Концептуальний аналіз ми розуміємо подвійно - як аналіз самих концептів, так і аналіз за допомогою концептів.

Перспективним є моделювання єдиного фрейму рибальської лексики, аналіз якого дозволить проникнути в концептуальні сфери буття соціуму кожної із зазначених мов і розглянути специфіку номінативної діяльності носіїв мови, спрямованої на вербалізацію їх знань, пов'язаних з діяльністю.

Усі знайдені мотиваційні ознаки та виявлені закономірності номінації дозволили відтворити загальну ономасіологічну картину рибальської лексики, а також проаналізувати окремі випадки, зафіксовані в системі лексикону рибалок. Дослідження виявило різні тенденції у формуванні цієї системи та зміни окремих її елементів. Такі, як гіпо-гіперонімічні відносини в основі побудови простих і складних назв; наявність складних назв як наслідок тенденції до оптимізації мовної діяльності, прагнення за допомогою однієї форми висловити більш ємний зміст; як наслідок фізіології риб – невелика кількість звуконаслідувальних назв; результат того, що рибу рибалка може побачити зблизька – значна кількість номінацій, утворених за зовнішньо-розпізнавальними ознаками та інші.

Література.

1. *Вежбицкая А.* Язык. Культура. Познание. / А. Вежбицкая – М.: Русские словари, 1996. – 411 с.
2. *Берлізов А.А.* Лексика рибальства українських говірок Нижньої Наддністрянщини: дис. ... канд. філол. наук / А.А. Берлізов. – К., 1976. – 184с.
3. *Гнаповська Л.В.* Лінгвокогнітивні і лінгвокультурологічні характеристики англійських антропонімів германського походження: дисс. ... канд. філол. наук : 10.02.04. / Л.В. Гнаповська – К., 1999. – 205 с.
4. *Корнилов О.А.* Языковые картины мира как производные национальных менталитетов / О.А. Корнилов – М.:ЧеРо, 2003. – С. 95-107.
5. *Кубрякова Е.С.* Части речи с когнитивной точки зрения / Е.С. Кубрякова – М., 1997. - С. 18-106.
6. *Ліпкевич І.Г.* Рибальська лексика в українських говірках Нижньої Наддніпрянщини: Дис... канд. філол. наук: 10.02.02 / І.Г. Ліпкевич – Запоріжжя, 1993. – С. 147-235.
7. *Меркулов Н.Ю.* Лексика рыбаков озера Селигер: автореф. дис. на соиск. учен. степ. канд. филол. наук по спец. 10.02.01. – русский язык / Н.Ю.Меркулов. – Л., 1974. - 16 с.
8. *Сердюк А.М.* Мотиваційна основа назв рослин у первинному та вторинному семіозисі (на матеріалі української, російської, німецької та французької мов): Дис...канд. філол. наук: 10.02.15. / А.М. Сердюк – Бердянськ, 2001. – 222с.
11. *Alwyne Wheeler* Spotter's Guide to Fishes / Wheeler Alwyne.– London, Usborne Publishing Ltd, 1985. – 63р.
12. *Ian Ball* Freshwater Fishing Properly Explained / Ball Ian. – Reading, Cox & Wyman Ltd, 1986. – 128р.
13. *Ian Ball* Sea Fishing Properly Explained / Ball Ian. – Reading, Cox & Wyman Ltd., 1986. – 128р.